

MAGYAR ARIÓN

Tanulmányok
Pálóczi Horváth Ádám műveiről

Szerkesztők

CSÖRSZ RUMEN ISTVÁN

HEGEDÜS BÉLA

Budapest

rec.iti

2011

A

*Magyar Arión – Tudományos tanácskozás Pálóczi Horváth Ádám
születésének 250. évfordulóján*
(Budapest, 2010. október 20–21.)
támogatói

MTA Irodalomtudományi Intézet
Óbudai Társaskör

A borítón látható portré Pálóczi Horváth Ádámot harmincéves korában ábrázolja. A színezett metszet alapjául szolgáló, mára elkallódott festmény „Erdélyi fi Kóré Zsigmond festette 1791”. A metszetet Kazinczy Ferenc készítette el, s a *Psychologia* címlapelőzékéként jelent meg 1792-ben. A talapzaton olvasható Ovidius-idézet (*Fasti* II, 93):

Nomen Arionum Siculas impleverat urbes,
Captaque erat lyricis Ausonis ora sonis.

Híre betölti a városokat szikuloknak a földjén,
s zengő lantjának rabja Itália is...

(Gaál László fordítása)

A borító a csurgói Református Gimnázium könyvtárának példánya alapján készült, amely az író sógora, Sárközy István névbejegyzését őrzi
Forrás: <http://www.csokonai-csurgo.sulinet.hu/sarkozy/kepek/33.jpg>

© Szerzők, 2011.

ISBN 978-963-7341-91-5

ISBN 978-963-7341-92-2 (pdf)

Kiadja a rec.iti, az MTA Irodalomtudományi Intézetének recenziós portálja
<http://rec.iti.mta.hu/rec.iti>

Tördelés, képszerkesztés, borítóterv: Szilágyi N. Zsuzsa, Csörsz Rumen István

LABÁDI GERGELY

A könyvbeli ember

A Fel fedezett titok mint érzékeny regény¹

„titok, idegenség”

(*adyendre*)

A magyar irodalomtudományban meghonosodott szentimentalizmus- és érzékenység-koncepciók ismeretében valószínűleg szokatlan a következő kijelentés: Ady Endre érzékeny költő, sőt Ady inkább az, mint mondjuk Ányos Pál vagy Dayka Gábor. Az állítás szokatlansága annak köszönhető – durva leegyszerűsítéssel –, hogy a szentimentalizmus, illetve utóbb az érzékenység látens korszakfogalomként működik az értelmezések során. A kutatástörténet fontosabb szereplői (Szauder József, Bíró Ferenc és Debreczeni Attila) természetesen egybehangzóan figyelmeztetnek arra, hogy a szentimentalizmus-érzékenység nem meghatározó egyetlen korszakban sem, sőt a szentimentális-érzékeny szövegeket alkotó szerzők életében sem feltétlen kizárólagosak, mindazonáltal korszakfogalomnak tekinthetők, mivel ezeket csak a XVIII–XIX. század tágabban értett fordulóján született szövegek elemzésekor használjuk. Ez annál is inkább meglepő, mert igen régóta rendelkezésünkre áll egy másfajta értelmezés lehetősége. Szauder már 1958-ban amellet érvelt, hogy *A naiv és szentimentális költészetéről* című Schiller-tanulmány nagy hatást gyakorolt Berzsenyre és Kölcseyre, e felvetéshez kapcsolódva aztán Csetri Lajos bontotta ki Berzsenyi antirecenziói kapcsán a schilleri tipológia 1810–1820-as években egymásra torló értelmezéseit.² *A naiv és szentimentális költészetéről* valódi jelentőséget azonban akkor nyer a magyar irodalomtudomány érzékenységek koncepciói között, amikor Debreczeni Attila az érzékenység diskurzusának értelmezésekor ezt tette elmélete alapjává, amellet érvelve, hogy az ily módon felfogott érzékenység voltaképp a modern ember alapvető létélményét fejezi ki. Ahogy Debreczeni írta a Schiller-tanulmány értelmezésekor:

az eredendő egységtől elidegenedett világ mint való élettér áll szemben a képzeletben újraalkotott egység eszményi világával. Az érzékeny ember ebben *ott-honos* [tehát a képzeletben újraalkotott egység eszményi világában], de abban

1 A tanulmány megírását az MTA Bolyai János Kutatási Ösztöndíja támogatta.

2 SZAUDER József, *Géniusz száll...*, ItK, 68(1958), 187–199.; CSETRI Lajos, *Berzsenyi vitái Kölcsey recenziójával*, ItK, 87(1983), 463–481.

él [tehát az eredendő egységtől elidegenedett világban]. Az irodalom kitüntetett szerepet kap az oppozícióban: megteremti az *eszményi világot*, amely az érzékeny ember számára az *igaz valóságot* jelenti, s amelyből mély megvetéssel szemlélheti az *igazi valóságot*, amelyben élnie kell.³

Úgy gondolom, hogy ha ezek után az értelmezésekben a stílustörténeti alapozású szentimentalizmus-fogalom időhatárait alkalmazzuk a schilleri, szentimentális-ként felfogott érzékenységre, az olyan önkorlátozás, amely egyáltalán nem következik az elméletből. Az elmosódó időhatárok okozta veszteségért az érzékenység e kiterjesztett felfogása annyiban kárpótol, hogy egy olyan perspektívát nyit meg a kutatás számára, amely erőteljesen hangsúlyozza a XVIII. század végi irodalom kapcsolatát a későbbi fejleményekkel, vagy legalábbis megteremti az összevetés lehetőségét. Ez a megközelítés ráadásul egyáltalán nem idegen az érzékenységekutatás nemzetközi szakirodalmától. A Karl Eibl és Diethelm Klippel által szerkesztett, 2001-ben megjelent *Aufklärung*-évkönyvnek az érzékenységekutatásról szóló tematikus blokkja például annak jegyében állították össze, hogy a kutatás jelenkori, esetenként egymással erőteljes vitákat folytató irányzatait képviselő tanulmányok révén láthatóvá váljék a XVIII. század második felében felemelkedő érzékenység „továbbélése”. Az érzékenység ugyanis olyan elképzeléseket, magatartásmintákat, illetve egy olyan értéktárt bocsátott a rendelkezésünkre – így érvel Karl Eibl a bevezetőben –, amelyek az élet orientációjának egyre növekvő társadalmi igényét elégíthetik ki. A teljesítményorientált, „brutális kapitalizmusban” a „valódi emberség” kontinuitását hivatottak biztosítani az érzékenység szerelemről, családról, barátságról, erkölcsről, művészetről alkotott elképzelései.⁴ A kötet szerzői közül Lothar Pikulik a Schiller-féle szentimentális pszichológiai struktúrára támaszkodva írja le a kevert érzelmek XVIII. századi elméletének figyelembe vételével az így felfogott érzékenység sajátos érzésstruktúráját (ti. az érzékeny nem a tárgyra közvetlenül, hanem a tárgy által keltett benyomásra reflektál);⁵ York-Gothart Mix pedig amellet érvel, hogy a XIX. század végi modernitáskritika a XVIII. század második felének érzékenységében tematizált problémákat megjelenítve (elszemélytelenedés, identitáskrizis, szerepkonfliktusok) a felvilágosodás kori észkritikához nyúl vissza. S ami még fontosabb: a XIX. század végének e törekvései esetenként tudatosan is vállalják az érzékenység hagyományát.⁶

- 3 DEBRECZENI Attila, „Érzékenység” és „érzékeny irodalom”, It, 1999/1, 21–22. L. még Uő, *Tudós hazafiak és érzékeny emberek: Integráció és elkülönülés a XVIII. század végének magyar irodalmában*, Bp., Universitas, 2009, 167–171.
- 4 *Aufklärung: Jahrbuch für die Erforschung des 18. Jahrhunderts und seiner Wirkungsgeschichte*, Band 13, Hg. von Karl EIBL, Diethelm KLIPPEL, 2001, 5–8.
- 5 Lothar PIKULIK, *Die Mündigkeit des Herzens: Über die Empfindsamkeit als Emanzipations- und Autonomiebewegung = Aufklärung...*, i.m., 9–32.
- 6 York-Gothart MIX, *Männliche Sensibilität oder die Modernität der Empfindsamkeit: Zu den*

Az érzékenységnek ez a megközelítése korántsem idegen a magyar humán-tudományoktól, bár a magyar felvilágosodás-kutatásban nemigen hivatkozunk erre a hagyományra. Balázs Béla *A lírai érzékenységről* című tanulmányának kiinduló tétele, hogy a modern líra az individuumnak, a „modern társadalom atomizált egyéniség”-ének magányából születik. Balázs munkája első felében (*Az újkori líra keletkezése, vagy az emberi magányosság története*) a kapitalista társadalomban „tetőpontjára ért” folyamat leírásakor bevezeti az eldologiasodás fogalmát, általános politikai-filozófiai háttérként pedig Lukács György *Az eldologiasodás és a proletariátus tudata* című tanulmányához utalja az olvasót.⁷ E két szöveg számára *A naiv és szentimentális költészet*ről egyaránt fontos hivatkozási pont az elidegenedés leírásakor, sőt Balázs tanulmányának koncepciója egyértelműen a schilleri tipológia történetfilozófiai átértelmezésének eredménye. Schiller munkája azért is jelentős számukra, mert példászerűen mutat rá, hogy mely területen maradt lehetőség a modernitásban az emberi lényegétől megfosztott ember számára önmaga emberségének megvalósítására: a művészetéről van szó.⁸ A történelem menetéről vallott nézeteik miatt természetesen érdemes erős fenntartásokkal kezelni Balázs és Lukács állításait, Schiller-értelmezésük azonban egyáltalán nem szokatlan a tanulmány magyarországi recepciójának történetében, és ez az, ami lehetőséget nyújt a szentimentalizmus, érzékenység fogalmának újraszituálására. *A naiv és szentimentális* tipológiapárjának romantikus átértelmezése, azaz történetfilozófiai kategóriákként való értéke ugyanis szintén nem ismeretlen a magyar irodalmi hagyományban. Bár értékelése természetesen koronként változott, az 1810-es évek második felétől kezdve – amint arra Csetri idézett tanulmányában felhívja a figyelmet – egyértelműen ez dominál, s a népiesség felőli részleges újraértelmezésével magyarázható a schilleri tipológia masszív továbbélése a XIX. század közepe irodalomtudományi, kritikai írásaiban is.⁹

Szintén a népiesség jegyében végrehajtott újraértelmezés áll a magyar irodalomtörténet-írás egyik legelső olyan értelmezése mögött, amely Pálóczi Horváth Ádám kapcsán a szentimentalizmus kategóriáját alkalmazza. Heinrich Gusztáv 1878-ban – dacára annak, hogy a Kazinczy-féle átdolgozást *természetessége miatt* az eredeti fölé emeli – nem tudott mit kezdeni Pálóczi Horváth Ádámnak a *Bácsmegyey öszve-szedett levelei* iránti lelkesedésével: „És ez a

„Leiden des jungen Werther”, „Anton Reiser”, „Buddenbrooks” und den „Verwirrungen des Zöglings Törleß” = Uo., 191–207.

7 BALÁZS Béla, *A lírai érzékenységről* = Uő, *Halálos fiatalság*, vál. és szerk. FEHÉR Ferenc, RADNÓTI Sándor, [h.n.], Magyar Helikon – Szépirodalmi, 1974, 329–368. L. LUKÁCS György, *Történelem és osztálytudat*, Bp., Magvető, 1971, 319–510.

8 LUKÁCS, i. m., 401. L. még Uő, *Adalékok az esztétika történetéhez*, Bp., Magvető, 1972, I, 308–309.

9 MILBACHER Róbert, „...földben állasz mély gyökökkel...”: *A magyar irodalmi népiesség genesisének akkulturációs metódusa és póriás hagyományának vázlata*, Bp., Osiris, 2000, 35–39.

»csupa természet« sem tudta derék Horváth Ádámunkat a kor uralkodó betegsége, a sentimentalismus ellen védelmezni!¹⁰

A fentiek után már érthetővé válik a tanulmány elején olvasható kijelentés (Ady Endre érzékeny költő), hiszen háttérben az érzékenységet a modernitással azonosító értelmezési hagyomány áll. Ez a magyarázata a mottóban olvasható – egyébként a vállalhatatlanságig elhasznált – verstöredéknek is: *ebben a formában képes a Fel fedezett titok* sajátos érzékenységének kifejezésére, ami a kutatástörténeti hagyomány felől közelítve nehezen érzékelhető. Balázs, Debreczeni, Eibl kiterjesztett érzékenység-interpretációja azért lehet releváns Pálóczi Horváth regénye kapcsán – mondanám lényegét előre bocsátva –, mert a névtelen főszereplő sorsa, ahogyan én értem, a modern individuuum végletes magányosságának és meg-nem-érthetőségének problémáját tematizálja, a regény a személyiség széthullásának történetét ábrázolja.¹¹

(titok)

Arra a látszólag könnyű kérdésre, miként fejeződik be a *Fel fedezett titok*, valójában többféle választ adhatunk. Amennyiben például a névtelen haldokló által elbeszélte történetre irányuló kérdésként értjük, akkor azt felelhetjük: a szabadkőművesek egyértelművé teszik a főhős számára, hogy „álhatatosságébéli” vétke (481)¹² miatt soha nem léphet közénk. Amennyiben az elbeszélés aktusára helyezük a hangsúlyt, úgy azt fogjuk válaszolni, hogy a névtelen haldokló történetét elmondva „végső álom”-ra (482) hajtotta fejét. Végül ha a regényt nem pusztán az elbeszélte történettel vagy magával az elbeszéléssel azonosítjuk, hanem egy visszaemlékezésre történő visszaemlékezésésként, illetve ennek lejegyzéseként értelmezzük, akkor a közreadás az utolsó momentum. A lehetséges válaszok nem feltétlenül zárják ki egymást, az eltérések azonban abból a szempontból jelentősek, hogy egyértelművé teszik azt a nézőpontot, ahonnan a történetet megformált egészként érzékeljük, azaz ahonnan az egyes események értelmet nyernek.¹³

10 KAZINCZY Ferenc, *Bácsmegyeinek gyötrelmei*, bev. és jegyz. HEINRICH Gusztáv, Bp., Franklin-Társulat, 1878, 40. Kazinczy fordítása Heinrich szerint annyival jobb a német eredetinel, hogy az olvasó „oly különbséget fog tapasztalni – daczára a fordítás hűségének, – mint a ki nyomott, bűzös levegővel telt szobából az utcára lép, – vagy a ki egy és ugyanazon dolgot, pl. emberi arcot, előbb kék szemüvegen keresztül és aztán józan, ép két szemével nézi”. *Uo.*, 48.

11 Az érzékenység ilyen típusú értelmezésének elvi problémáiról: ROHONYI Zoltán, *A romantikus korszakküszöb*, Bp., Janus–Osiris, 2001, 79–81.

12 A tanulmányban zárójelben lévő oldalszámok végig a regény első kiadására utalnak: [PÁLÓCZI HORVÁTH Ádám:] *Fel fedezett titok. Az az Vallástétele egy olyan Tüdos Ifjúnak, a’ ki sokáig igyekezett rajta, hogy Frajmaurer lehessen; sokat ki-tanúlt; el-is-ment fel-tett útjában a’ leg-utolsó pontig; minden próbákon által-esett; de tzélját tsak-ugyan el-nem érhette. ’s miért nem érhette? Beszéli a’ Vallás-tételt az Ifjú, halála előtt kevéssel*, 1792.

13 Paul RICOEUR, *A hármas mimézis*, ford. ANGYALOSI Gergely = *A hermeneutika elmélete*,

Az előző bekezdés elején feltett hipotetikus kérdésére adható válaszok közül az utolsó, amelyik a publikálás aktusára helyezi a hangsúlyt, a XVIII. század végi érzékeny regény poétikáját helyezi a középpontba. A regény értelmezésének kulcsmomentuma ebben az esetben – mint erre Szilágyi Márton e kötetben olvasható elegáns értelmezése meggyőző példát mutatott – a szerzői intenció szempontjából döntő jelentőségű peritextusok interpretációja. A peremszövegek közül az *Officium Rákóczianum* 1749. évi nagyszombati kiadásából származó két ima (amelyek kizárólag a *Fel fedezett titok* egykorú változatában, az elbeszélte történet és az elbeszélés lezárulása után olvashatók) a kiadás mint utolsó mozzanat jelentésére és jelentőségére mutatnak rá. A Szilágyi által epilógusként értelmezett imák az eredeti szövegekörnyezet és a regény kontextusa közötti feszültség révén az olvasók számára a szabadkőművesség elérésének kulcsát, tehát az újrakezdés lehetőségét nyújtják, dacára az elbeszélte történetnek.¹⁴ Első közelítésre úgy tűnik, hogy szintén a kortárs poétika felől értelmezi Pálóczi Horváth regényét Németh József – aki 1988-ban megjelent kiadásával az irodalomtörténet-írásnak tulajdonképpen felfedezte e munkát –, hiszen bevezetője alig kétoldalmi szövegismertetőjében kétszer is „szokásos”, illetve „szabályos szentimentális regény”-nek nevezi a szöveget.¹⁵ Az általa szentimentálisként azonosított hangulati elemek, valamint *Fel fedezett titok* tömör tartalmi összefoglalója a főszereplő halálát folyamatos vívódásaira, a „szerelem vagy szabadkőművesség” konfliktushelyzetére adott „válaszára”, azaz a betegségre vezeti vissza. Mindazonáltal mégsem a Szilágyi által követett úton haladt, mert bár az általa megnevezett elemek egy része, mint például a főhős neme és életkora, kétségtelenül jellemző az érzékeny regényekre,¹⁶ a mű „végső tanulságát” Németh egy olyan idézettel érzékelteti, amelyet a főhős még története legelején mond: „Én azt számtalanszor megsirattam, hogy abba a társaságba be nem mehettem...”¹⁷ Noha egyáltalán nem magától értetődő a regényt az elbeszélte történettel azonosítani, azok az értelmezések, amelyek egy kudarcot vallott szabadkőműves beavatás elbeszéléseként tekintenek rá, alapvetően mégis így járnak el.¹⁸ A választás mellett nyomós érvek szólnak, maga a Németh által

szerk. FABINYI Tibor, Szeged, 1998 (Ikonológia és Műértelmezés, 3), 225–226.

14 L. SZILÁGYI Márton *A Felfedezett titok mint az érzékeny levélregény poétikai változata* c. tanulmányát e kötetben A SZTE Egyetemi Könyvtárában olvasható példányban (RA 5342) az imák a *Jelentés* után és a *Fel-fedezett Titok* c. részek között olvashatók.

15 PÁLÓCZI HORVÁTH Ádám, *Felfedezett titok*, s. a. r. NÉMETH József, [h. n.], Szépirodalmi, 1988, 17, 18–19.

16 MIX, *i. m.*, 192.

17 PÁLÓCZI HORVÁTH, *Felfedezett titok* (1988), *i. m.*, 18.

18 PL. JÁSZBERÉNYI József, „A Sz: Sophia’ templomában látom én felszentelve nagysádat”: A felvilágosodás korának magyar irodalma és a szabadkőművesség, Bp., Argumentum, 2003 (Irodalomtörténeti Füzetek, 153), 180–189.

választott idézet is jelzi, hogy ez az értelmezés erőteljes szálakkal kötődik a szöveghez: nemcsak a főhős vezet be ezzel történetét, de a haldokló történetének hallgatója, a visszaemlékezés lejegyzője és közlétevéje is a szabadkőművességbe való törekvésként értelmezi az elhangzottakat. Ezt azzal is nyomatékosítja, hogy a regény legelején olvasható *Jelentés* két állítólagos „Frajmaurer” véleményét közli a történetről.

A *Fel fedezett titok* befejezésére irányuló kérdésre három választ soroltam fel, amelyek közül az előzőekben Németh és Szilágyi értelmezéséből kiindulva valamelyest részletesebben az elsőt és a harmadikat mutattam be. A második lehetőség az elbeszélés aktusára koncentrál, s innen nézve a főhős halála a végső pont. A regény meglehetősen rövid szakirodalmában erre is van példa: Bodor Béla a *Régi magyar regénytükör* című munkájában ugyanis azt tartja döntő jelentőségűnek Pálczi Horváth műve kapcsán, hogy a főhősben

Nem személyiségének »állati« része lázad fel tehát, mint a *Werther*...-ben és utódaiban, nem is szerelmi indulat, a melankólia vagy a halálösztön gyúri le, hanem intellektusa egy rétegének, a gyakorlati ész ellenőrzése alá nem vonható tartományának erői. Ennek a gondolatnak a középpontba, a történet-szervezés tengelyébe állítása, éppen a racionalizmus korában, figyelemre méltóan modern vonás; és hogy nem véletlen „ráhibázásról” van szó, azt bizonyítja az alapelv következetes, töretlen, a főhős haláláig való végigvitele.¹⁹

E „figyelemre méltó” elképzelés újdonságát Bodor azzal is hangsúlyozza, hogy határozottan szembehelyezkedik a regény kapcsán elsődlegesen adódó, a szabadkőművesség és a szentimentalizmus felőli megközelítésekkel. Sajnálatosan, bár műve koncepciójából következően rövid értelmezése nem a defektusos beavatás-történetet, nem is az érzékeny embert körülvevő ellenséges közeget állítja a regény középpontjába, hanem azt a folyamatot, amely során a főszereplő „bölcseleti értelemben vett egzisztenciája egyre kétségesebbé válik”.²⁰ Az első fejezet végén előre bocsátott értelmezésem e tekintetben Bodoréhoz kapcsolódik.

A jó barátjának vallomást tevő névtelen haldokló a beavatás utolsó jeleneinek elmesélése közben két olyan momentumról is beszámol, amelyek egyértelművé teszik a főhős egzisztenciális válságát, az ebből fakadó szorongást, ami identitása megrendüléséhez, végül szükségszerűen halálához vezet. A pontos időt tudakozó „ismeretlen Ur” bizarr kávéházi jelenetével induló utolsó epizód első felében a kíséző egy egyszerű kérdést tesz föl, amelyre a hasonlóan egyszerű válasz nem várt következményeket von maga után:

19 BODOR Béla, *Régi magyar regénytükör*, I. kötet, 2008². <http://mek.niif.hu/06700/06797/06797.htm> [2011. február 14.]

20 Uo.

Barátom! itt van az Isten a' fejed felett; annak színe előtt felelj nékem, 's emberségedre mond-meg, te vagy e' az az Ember, a' ki A' böldegült Barátunk' közben járása által társaságunktól helybe hagyást nyertél, és a' ki most ismét T. Barátunk által zörgetsz--- Alig mondhattam ki ezt az egy szót: Én vagyok: már olyan háborodásba jöttem, hogy ég-föld fel-kezdett velem fordulni – – – (467).

A főhős „háborodás”-át az érzékenység egykorú kritikái persze az „olvadékony szívü eszelősködők”²¹ kétségeskedései közé számlálnák, a „háborodás” azonban valójában az „én” azonosságának problémáját tematizálja: a „Te vagy az?” kérdésre adott „Én vagyok.” válasz csapdája a névmás mögé értett személy azonosságának problémája. Ugyanígy az identitás válik a feladat tétjévé nem sokkal később, amikor felszólítják, hogy írja le nevét:

Ird ide hát nevedet, ezen a' koporsónn, erre a' tiszta papirosra. --- Oda megyek le térdepelek, le írom nevedet; de míg azt az egynehány betűt le-írtam, már utól ért a' kétségbe esés (...) úgy annyira meg zavarodott életemnek minden folyása erre a' kérdésre, 's már nevednek is le-írására, hogy alig tudtam fel állani térdelésemből; fel-fordult velem a' Ház... (480).

Azok a viszonyok és cselekedetek, amelyekre a kérdés, illetve a kérés irányul, nyilvánvalóan ugyanahhoz a fizikai testhez kapcsolódnak, amelyik a választ adta, a nevet leírta. Az „ugyanaz” értelemben véve az azonosságot, joggal fel-tételezzük, hogy van egy szilárd, az időben nem változó mag, amit például maga a név is kifejez.²² A főhős számára viszont a cselekedetek és a mögöttük álló intenció azonos módon történő értelmezése a tét az azonosságra irányuló kérdésnél, amiről viszont tudja, hogy nem egyeznek.

A főhős egzisztenciális válságának kiváltója az őt körülvevő világ adekvát értelmezésének állandó kudarca. Gondoljunk csak arra a jelenetre, amikor a főhős házában egy magát szabadkőművesnek kiadó kapitány jelenik meg: még vacsora után is értetlenül keresteti vendégét, pedig a valójában csaló vendége a többiek előtt már akkor lelepleződött, amikor még csak hallottak róla, sőt az ifjú főhős szeme láttára derült ki, hogy a kapitány nem ismeri fel az általa jó barát-nak mondott szabadkőművest. A főszereplő a történet során nem talál olyan immanens kritériumot, amely alapján megítélhetők volnának a cselekvők intenciói, és mint az előző jelenet is mutatja, szinte groteszk, mennyire nem tudja értelmezni a mindenki más számára egyértelmű jeleket. A személyiség egysé-

21 [Elise REIMARUS], *Kupás Lórintz és Ilona, annak lánya*, ford. Kis János = *Gyermekek' és ifjak' bibliotékája, az az elmét gyönyörködtető és nemes szívet formáló apró történetek, beszélgetések, utazások és versek*, Pest, 1805, II, 139.

22 Paul RICOEUR, *A narratív azonosság*, ford. SEREGI Tamás = *Narratív pszichológia, szerk. LÁSZLÓ János, THOMKA Beáta*, [h. n.], Kijárat, 2001 (Narratívák, 5), 16.

ge, azaz cselekedet (akár beszédről, akár tetről van szó) és szándék összhangja számára mindvégig problematikus, márpedig az elbeszélte történet világában – ahogy a főhős érti – ez bír valódi jelentőséggel, ez jelenti a személyiség egységét és identitását. Jakab levelének a regényben idézett passzusa is ebből szempontból jelentős: „*Mutasd-meg nekem a' Te hitedet a' Te jó tselekedetidből; én is meg-mutatom neked az én hitemet az én jó tselekedetimből.*” (103)²³ A főhős viszont még saját tettei mozgatórugóit keresve is csak ritkán találja azt, amit a többiek ott látni vélnek: hazudott nekik, megcsalta őket, tettetett (456). Azt vonhatja le tehát saját példájából, hogy a cselekedetekből nem következtethetünk a személyiségre. Ezért rendül meg világa, akár szó szerint is értve, amint a beavatás utolsó epizódjából vett két példa mutatja, amikor bármilyen formában kijelenti magát.

Az elbeszélő semmi felé tartó útját, azaz e megrendülés különös erejét a beszélő bemutatkozásával történő összevetés emeli ki, mivel a névtelen haldokló az általa elbeszélte történet legelején egyetlen, ám két oldalon keresztül áradó összetett mondattal jellemzi magát: testi, lelki és értelmi képességei, neveltetése, szorgalma tudománya még azelőtt kiemelték az ismeretlenségből, hogy bármiféle nyilvános fellépésére sor került volna, híre „tsak-nem” az egész országban ismert volt, kereste és meg is találta a társadalmi-szellemi elit nagyjaival való barátságot (20–22). Ennek a visszatekintő, ám az elbeszélést közreadó barát által jóváhagyott meghatározásnak legfontosabb eleme az „elmebeli” tehetség és a „tisztességes tudományok”-ban járatos „szép elme”, azaz a főhős a tudomány világának, vagy amint a születési előjogokkal kapcsolatos szkepsziséből következik (21–22), a szellem köztársaságának embereként tekint magára. Énértelmezése a szabadkőművességgel való találkozását szükségszerűnek tünteti föl a világban elfoglalt helye miatt („Az ilyeneknek köszönhetem én mind azt valami utóbb rajtam esett...” [22]), e találkozás azonban saját magáról alkotott képét teszi próbára. A haldokló utolsó szavait („Imé kedves Barátom, ez, az életem' kitsiny részének, de még is igazán mondván java életemnek, emlékezetet érdemlő le-írása.” [482]) tehát nemcsak a szabadkőművességbe való törekvés kudarca felől értelmezhető, hanem az identitás problémája felől is. E megközelítést nemcsak a két végpont éles ellentéte indokolja, magában a történetben is elhangzik a felszólítás, „Ismerd meg magadat” (386). A bölcs, szabadkőműves nagybácsi intése a szabadkőművességbe vágyó főhőst cselekedetei mozgatórugóinak folyamatos, kíméletlen elemzésére figyelmezteti, és mint azt maga az elbeszélő hangsúlyozza az őt sikertelenül próbára tevőknek: nagybátyja az egyetlen, aki jobban érti őt, mint ő önmagát, azaz tudja, valójában milyen indí-

23 Az egykorú református Bibliában nem pontosan így szerepel: „Mutasd-meg nékem a' te hitedet a' te tselekedetidből; és én-is meg-mutatom neked az én tselekedetimből az én hitemet.” *O és Ujj Testamentomban foglaltott egész Szent Iras*, ford. KAROLI Gaspar, P. F., Utrecht 1794, II, 213. (Jak. 2.18)

tékok állnak cselekedetei mögött (339–340). Pedig a főhős régi barátja, A. azt állítja, hogy a szabadkőműves próbák tétje voltaképp az „én” azonossága, azaz a személy intencióinak és cselekedeteinek mindenkori kongruenciája: „itt nints titok; indulatidból, erköltsidből, magad viseléséből nyilván kell lenni, egész szivednek” (108). Mindezek alapján úgy gondolom, a *Fel fedezett titok* a főszereplő narratív azonossága szempontjából modern regénynek tekinthető, abban az értelemben legalábbis, hogy a modernításban immár nem a szereplő van a történetnek alárendelve, mint Arisztotelész nyomán a klasszikus poétikákban. A viszony teljesen megfordul: a történet vagy a szereplő fejlődését szolgálja, vagy a személyiség teljes identitásvesztését mutatja be.²⁴

Két további érvet lehet felhozni amellett, hogy a regényben is emlegetett „titok” nyomzás”-t (33) nem pusztán a szabadkőművesség titkára (pl. 33), vagy a főszereplő történetére vonatkozó (pl. cím, 14–15) utalásként lehet értelmezni, hanem a főhős önismereti útjaként, az identitás problémájának előtérbe helyezéseként is. Az első érvet Johann August Starck Kassán, szintén 1792-ben megjelent, könyvnyi terjedelmű értekezése szolgáltatja, *A’ Frey-maurer avagy szabad-kőműves rendnek óltalmazása*. A munka a felvetett probléma szempontjából is analóg a *Fel fedezett titok*ban foglaltakkal. *A’ Szabad-Kőműves Rend felől való külömb-külobmféle Itéletekről* című bevezető fejezet²⁵ kiinduló kérdésére, ti. hogy kik ítéelhetnek a szabadkőművesekről, illetve mi alapján lehet lehet őket megítélni, meglepő módon aporisztikus válaszokat kap az olvasó: sem a renden kívül, sem a belül lévők nem alkalmasak elfogulatlan ítélet meghozatalára, továbbá nem lehetséges sem a személyekből, sem cselekedeteikből kiindulni, mert – és ez az igazán lényeges – nem lehet a cselekedetek mögött álló indítékra következtetni, nem lehet a cselekvők intencióit egyértelműen megítélni. Hogy Starck munkájában ez nem vezet az identitás problémává tételéhez, nemcsak a műfaji különbségeknek köszönhető, hanem – mint a rendkívül személyes, regényes kerettörténetből kiderül – annak is, hogy az elbeszélő világában csak a szabadkőművesek közé kerülve szembesült e problémákkal.²⁶

Starck könyvének analógiája mellett a *Fel fedezett titok* érzékenység-fogalmának részletesebb vizsgálata is arra mutat, hogy az identitás problémája központi jelentőségű a regényben. Az érzékenység erős diskurzusának, azaz egykorú értelmezésének kutatására maga a műfaj különösen alkalmas, mivel a kortársak számára gyakorlatilag elválaszthatatlan volt az érzékenységtől,²⁷ és mert a regény – ahogy Volker Dörr egyik tanulmányában fogalmaz – „az indi-

24 RICOEUR, *i. m.*, 20.

25 [Johann August STARCK], *A’ Frey-maurer avagy szabad-kőműves rendnek óltalmazása*, Kassa, 1792, 1–15.

26 *Uo.*, 16–30.

27 Georg JÄGER, *Empfindsamkeit und Roman: Wortgeschichte, Theorie und Kritik im 18. und frühen 19. Jahrhundert*, Stuttgart, Kolhammer, 1969, 9–11.

viduum intencióit és megnyilvánulásait szociális környezetével való összjátékával együtt írja le”.²⁸ Az érzékenység klasszikus regényeinek – Dörr Gellert (1747/1748), LaRoche (1771) és Goethe (1774) egy-egy művét vizsgálja – egyik központi problémája felszín és mélység összhangja, tehát az érzékeny diskurzus az intenció és a cselekedetek megfelelését ígéri a kommunikáció résztvevőinek. A regények hősei azonban mindig azzal kénytelenek szembesülni, hogy nincs olyan immanens kritérium, amely alapján megítélhetők volnának a cselekvők intenciói, rendre tévednek világuk figuráinak megítélésében, ezért csak a transzcendensbe vetett bizalom, illetve az olvasó számára előre feltárt indítékok kezeskednek az érzékenység moralitásáért. Pálóczi Horváth regénye ez utóbbi megoldást követi, ám annyi változtatással, hogy nemcsak az olvasó tud meg mindent, hanem a főszereplő maga is folyamatosan értelmezi történetét, ami azonban csak az olvasónak jelenthet megnyugvást, önmaga számára véglegesen elvész.

Az érzékenység erős diskurzusának kontextusában válik érdekessé a regény szóhasználata is. Amint arra Erämetsä óta az érzékenység-kutatás mindig is reflektált, a kortársak Nyugat-Európában egy jól körülírható szótár használatként látták az érzékenységet, amely szótár szavai közül néhányat neológia-ként érzékeltek. Magyar közegben azonban éppen a neológia hiánya miatt, azaz hogy az *érzékenység* nem minősül annak, sokkal nehezebb a szótár összeállítása, azaz a fogalom történeti változásainak követése: Debreczeni Attila monográfiájának vonatkozó fejezete az *érzékeny/érzékenység* szóalakok használatának XVIII. század végi szóródásáról ennek nyilvánvaló jele.²⁹ Pálóczi Horváth Ádám regényében az „érzékeny” szóalak mindösszesen nyolcszor fordul elő, fosztóképzős alakokkal együtt is csak kilencszer szerepel, ami az eredeti kiadás majd 500 oldalára vetítve nagyon kevés, különösen, ha összevetjük más kortárs regényekkel. A *Bácsmegyey öszve-szedett leveleiben* 22, az átdolgozott változatban mindössze 9, a *Kártigámban* 36, a *Herfort és Kláríka* első kötetében 21, a *Gróf Kaczajfalviban* 78 előfordulással találkozunk. Természetesen nem pusztán a szám az érdekes, hanem a használat. Ez pedig azt mutatja, hogy Pálóczi Horváth regényében az érzékeny – legtöbbször: „serkenő és érzékeny eszű” – alapvetően az idegek érzékenységét jelenti, ami a XVIII. századi német antropológiai szakirodalom fogalomhasználatával mutat rokonságot, ahol az „empfindsam” és az „Empfindsamkeit” ilyen értelmű használata független az ekkor terjedő morális jelentésaspektustól.³⁰ Az elhagyott grófkisasszony levelé-

28 Volker C. DÖRR, „... bey einer guten Handlung böse Grundsätze zu argwohnen!” *Empfindsame Diskurse bei Gellert, Sophie von LaRoche und in Goethes Werther (17.05.2004)* = *Goethezeitportal* (http://www.goethezeitportal.de/db/wiss/epoche/doerr_diskurse.pdf [2010. szeptember 17.]) A következő összefoglaló e mű alapján készült.

29 DEBRECZENI, *Tudós hazafiak...*, i. m., 104–106.

30 JÄGER, i. m., 15.

ben ugyan a „reflexív együttérzés” jelentésben találjuk az „érzékenyül”-t (453), tehát az érzékenység morális karakterére történő utalásként értelmezhetjük, egy hasonló szituációról azonban már jóval korábban kiderült, a főhős számára mindez pusztán szó: „Érzékeny szívvel veszem a’ Hadnagyak is jó ítélet tételét (de már itt meg-vallom, hogy meg-tsaltam Barátomat a’ szóval, ’s nem bántam vele olyan ki nyílt szívvel, mint ő én velem, mert úgy intéztem a’ szokat, hogy abból sem azt ki nem hozhatta, hogy hallottam valamit, sem azt, hogy nem (...) sokszor is eszembe jutott ez nekem, mikor az utóbbi próbák meg zavartak, hogy most bizonyosan annak büntetését szenvedem)...” (120). Az idézetben szereplő „meg-tsaltam Barátomat a’ szóval” a barokk etika alapvető kérdését, a színlelést hozza játékba. Morálisan az érzékenységben már nem igazolható, de rámutat a *Fel fedezett titok* kulcsfogalmának, a közel ötvenszer előforduló „emberséges ember” kifejezésnek alapvető problémájára. Ez az öreg gróf számára azt jelenti, hogy nem frajmaurer az illető, a frajmaurer számára viszont egyszerűen az igaz szabadkőműves szinonímája: „ez leg-első meg-ismertető jele” (185). Az érzékeny (itt: szabadkőműves) éthosz szerint cselekedet és szándék összhangjában nyilvánul meg az emberségeség, ám a regényben a főhős számára épp ez az, ami valójában mindig bizonytalan, mert egyetlen tapasztalata az, hogy az észlelhető jelek egyáltalán nem maguktól értetődők: a Hadnagy már a próbák előtt „emberséges embernek” ismeri (113), a nagybácsi szerint (297) viszont még egyáltalán nem az...

(idegenség)

Az elbeszélést közreadó jóbarát szavai alapján a főhős rögtön a regény legelső lapjain tanult, rendkívüli olvasottságú figuraként jelenik meg, s e legelső benyomást saját, korábban már idézett önértelmezése is alátámasztja. Ennek fényében érthető, hogy a regény világában elég sokszor történik utalás könyvekre, kéziratokra, illetve magára az olvasásra. Ezek az utalások azonban egyáltalán nem egyneműek, sőt sokszor úgy tűnik, a könyvről és az olvasásról alkotott elképzelések eléggé széttartók. Meglepő például, hogy a főhős egy-két alkalommal kifejezetten babonásan viselkedik, amikor könyvekről van szó, ugyanúgy, mint az egykorú elbeszélések, visszaemlékezések általában kigúnyolt, írni-olvasni nem tudó parasztjai. E passzusok közé tartozik a titkosírással írt kéziratról³¹ alkotott elképzeléseit ismertető epizód (az irat vagy mágiát foglal magában, vagy fegyver ellen való, esetleg egyéb boszorkányság van benne [242–243]), vagy amikor azt reméli, hogy az öreg professzor (450) a főhős nagybátyja által ráhagyott könyvből valami varázslással kigyógyítja a szerelemből... A regény világában ezek a momentumok azonban jól körülhatárol-

31 A regénybeli kézirat lehetséges mintájáról l. e kötetben VÁMOS Hanna tanulmányát!

hatók, mivel részben a szabadkőművességet övező hiedelmekhez kapcsolódnak – amelyek Magyarországon egykorú vélekedés szerint különösen erősek, ám bár nevetségesek³² –, részben pedig a főhős neveltetéséhez (95, 103–104). E zárványokon túl azonban még mindig igaz, hogy számos jelenetben, ha meg is jelenik, nem a könyv vagy maga az olvasás aktusa áll a középpontban. A jellemzően könyvtáron kívüli helyszíneken az olvasás, pontosabban az olvasás kísérlete mindig pótcselekvés: a főhős olvas éjjel, amikor az izgalomtól nem tud aludni, de feladja (36, 130); úgy tesz, mintha olvasna, nehogy azt higgyék a többiek egy félreérthető szituációban, hogy hallgatózik (116, 161); könyvet vesz magához és egy asztalhoz ül, kimegy a kertbe, hogy egyedül hagyják, de persze ki sem nyitja (140, 141). Ezek az esetek annyiban mégis kapcsolódnak az elbeszélés elején található önmeghatározáshoz, hogy a könyv jelenléte a maga mindennapiságában az ábrázolt világban magától értetődő, nem szorul semmiféle magyarázatra.

A regényben ugyanakkor a könyvhasználatnak egy olyan aspektusa is megjelenik, amely szorosabban kapcsolódik az identitás-problematikához. Ehhez az elbeszélés végének eseményeit kell felidézni. Az elbeszélés harmadik napján a haldokló állapota rosszabbra fordul, hangja egyre halkabb, emiatt történetében is „nagyon rövidítette a le-írásokat” (432), állapotáért aggódó barátja, elbeszélésének közreadója még biztatja is „rövidítse a mennyire lehet”. Az utolsó részben így hát egyre nagyobb léptekkel haladunk, fél oldalt alig haladja meg az a beszámoló, amely a főhős betegeskedésének és gyógyulásának hat hónapját meséli el. Az erről az időszakról szóló szöveg legfontosabb eleme – amennyiben feltételezzük, hogy a rövidítés a lényegretartást szolgálja –, hogy megnevezi a gyógyulás helyszínét-eszközét: a főhős a barátaitól és ismerőseitől önként félrevonulva, elhunyt nagybátyjának ráhagyott könyvtárában épül föl (455). Amikor önmagát gyógyultnak nyilvánítva felkeresné barátait, és kiderül, hogy régi világa teljesen széthullott, ismét ide húzódik vissza remeteként, hogy a „kedveltető tudományokat” (461) újra elővéve távoli tudósbarátokkal bonyolódjon levelezésbe. E biztonságos menedékből egy ilyen kapcsolat hatására lép ki megint, hogy nekivágjon a beavatás utolsó próbájának, ahol aztán az „Én vagyok” kimondására minden végérvényesen összeomlik. Az utolsó hónapok eseményei még ebben a redukált formában is rávilágítanak a főhős identitásának egy olyan összetevőjére, amely a történet megértése szempontjából döntő jelentőségű lehet: *könyvember*.

A könyvtárak kitüntetett jelentőségét a történet során már a gyógyulás előtt számos szituáció jelzi. A magánkönyvtárak – amelyeket „könyves ház”-ként, „Museum”-ként, „Tanuló Ház”-ként, „Bibliothékácska”-ként is emlegetnek a történet folyamán – a személyiség lényegét fejezik ki, amelyek megismerése egyben a tulajdonos megismerését jelenti. Amikor a főhős számára kiderül, hogy

32 STARCK, *i. m.*, 2f.

barátja, A. szabadkőműves, úgy gondolja, ez magyarázatul szolgál A. „belső titkos szobá”-jának díszítésére (24). Ide csak a kiválasztottak léphetnek be, ajtaját tulajdonosa be szokta csukni, ha bevonul (34), a könyvtár birtokosa nyugodtan és őszintén beszélhet benne jó barátaival (96, 113, 245). A belső szobát A. felesége maga takarítja (47), de neki magának külön szobája van, ahol másokkal beszélgethet, magyar könyveket olvashat (112, 116, 140). Amikor pedig a főhős azon elmélkedik, hogy meg kellene ismernie nagybátyját, mivel valószínűleg mélyebb ismeretekkel rendelkezik, mint azt a környéken bárki gondolná, rögtön az jut eszébe, hogy még egyszer sem látta könyvtárát: „soha sem láttam én még az ő Tanuló Házát; könyv-tárjába soha sem vezetett be – ki tudja mi lakik ott?” (238). E gondolatot tett követi, s amint másnap meglátogatja nagybátyját, első kérése, hogy megnézhesse a könyves házat (241). E „Museum” (262, 383) a könyv hátralévő oldalain – a szerelmi kaland előtti és utáni eseményekben – különleges jelentőségre tesz szert, a személyiség formálásának (formálása kísérletének), majd pedig integritása helyreállításának (helyreállítása kísérletének) helyszíné.

A főhősnek nagybátyja könyvtárában tett első látogatása alkalmával elhangzó kérésére („nem kívánok tőled egyebet, hanem mindennapi gyakorlást és szoktatást a *Virtusra*” [259]) magától értetődően válaszolja a megszólított: „Imé itt vagyon egész könyves Házam” (260). A feleleten nem ütközik meg az unokaöcs, mindkettőjük számára természetes, hogy a könyvek határozzák meg a *praxist*, azaz a könyvek alapján tehető belsővé a cselekvés. E párbeszéd alapján érdemes a nagybátyja által olvasásra kijelölt könyvek leírásának is nagyobb figyelmet szentelni. E könyveket azzal jellemzi az elbeszélő, hogy azok „többnyire Historiákból állottak, és igen kevés írt egyenesebben az erköltsi Tudományról” (261). A két félmondat közötti ellentét arra utal, hogy a főhős számára a könyveknek két típusa van: az egyik történeteket tartalmaz, a másik viszont „egyenesebben” szól a tudományról. A nagybácsi könyvtára tehát a tudás mindkét formájának, a narratívának és a tudományosnak egyaránt otthona.³³ A kérés után az elkövetkező három hét eseményei a regényben 120 oldalt töltenek meg, s a napok nagy része csendes magányban telik, a „Museum” kirendelt könyveinek folyamatos olvasása, egy próba, a rokonnal folytatott beszélgetések töltik ki a napokat.

A főhős nagybátyjának válasza („Imé itt vagyon egész könyves Házam”), valamint korábban idézett felszólítása („Ismerd meg magad”) az érzékenység

33 Jerome BRUNER, *A gondolkodás két formája*, ford. ÜLKEI Zoltán = *Narratív pszichológia*, i. m., 27–57. (Védhetőnek gondolom Pálóczi Horváth regénye kapcsán a kétféle tudásforma közötti különbség mai értelmezésére utalni. Egyrészt az egykorú regénykritika azzal támadta a műfajt, hogy eltorzítja a valóságérzékelést, azaz indirekt módon azt állítja, hogy a világról szerzett alapismeretek forrásai a történetek, másrészt ugyanez a kritika regények helyett tudományos könyvek [írását és] olvasását ajánlotta. L. pl. LABÁDI Gergely, *Az olvasó pásztor: A könyv médiuma a felvilágosult népnevelésben*, Erdélyi Múzeum, 2007/3–4, 63–78.)

éthosza felől vizsgálva azonban korántsem probléma nélkül való. A *Bólts, és Figyelmetes Udvari Ember* két évtizeddel korábban megjelent maximái felől az udvariság emberség-eszményét hozzák játékba, amelyben a könyvek jelentősége szintén elvitathatlan: „Azért lettünk a’ világra, hogy okollyunk és magunkat meg ismérjük. A’ könyvek segítenek reá, és ugyan ezek által válunk embereké.”³⁴ Ez az eszmény azonban a dissimulatio erényével olyan cselekvési kódexet ír elő – amint arra az előző fejezet végén utaltam –, amely az érzékenység számára nem elfogadható. Ennek fényében érdemes visszatérni a főhős előző bekezdésben idézett megjegyzésére a számára rendelt könyvekről: „igen kevés írt egyenesebben az erköltsi Tudományról”. A félmondat ugyan értelmezhető a kétféle tudásforma ellentétének semleges leírásaként, ám az „egyenesebben” kifejezésben rejlő értékelő mozzanat megengedi azt az interpretációt is, hogy az elbeszélő valójában nemigen tud mit kezdeni a historiákkal, mivel azok nem a tudományos diskurzus szabályai szerint szerveződnek, hanem a „valószínűség” alapján.³⁵ Ezt az értelmezést támasztja alá, hogy a főhős elbukik nagybátyja gyakorlati próbáján, pedig előzőleg már olvasta a kirendelt könyvek közül az „egy tántoríthatatlan jó erköltsű embernek sok féle történetei”-t. Ellenben a próba után következő, címük alapján nem elbeszélő jellegű munkákat (*Az uralkodásról, annak eredetéről ’s módjáról; Az emberi Természet’ eredeti állapotjáról és annak változásairól* [301–302]) figyelmesen olvassa, sőt „sok hasznát” véve tudja olvasni (302). Tanulságos továbbá, hogy a főhős a tudományos diskurzus szabályai alapján szerveződött katekizálásként képzelte el a beavatási próbákat (117), pedig – mint a passzushoz fűzött utólagos reflexiójában maga is belátja – „a’ tanult, ’s nagy elméjű emberek” képesek „tanult mesterséggel” (117–118) színlelni, azaz tudják a választ, mikor milyen indítékból mit kell cselekedni, de valódi „hajlandóságokat” elleplezik. A tudományos tudás ebből következően alapvető ellentétben áll az érzékenység éthoszával.

A fenti példák véleményem szerint azt jelzik, hogy a szabadkőművességbe vágyó főhős nem képes kilépni abból a rendszerből-gondolkodásmódból, amely meghatározó részét teszi ki önmagáról alkotott képének, nem tudja a történetek (illetve a történeteket elbeszélő könyvek) saját szerű logikája alapján újrahangolni cselekvéseit, pedig a *Fel fedezett titokban* megjelenő szabadkőművesség (amely az érzékeny közösségek³⁶ mintájára épül föl) éppen az én és a cselekvési minták újradefiniálására szólít föl. Az öreg Hadnagy arra inti az ifjút, hogy a próbák során mindig azt válassza, amit „az ember a’ természeti ártatlanságban” választott volna, mert akkor kerül az ember „az Isteni származás szentségéhez,

34 FALUDI Ferenc *prózaí művei*, s. a. i. URAY Piroska, VÖRÖS Imre, Bp., Akadémiai, 1991, I, 429. (III. század, 29. maxima)

35 BRUNER, *i. m.*, 27.

36 DEBRECZENI, „Érzékenység”..., *i. m.*; Lothar PIKULIK, *Frühromantik: Epoche – Werke – Wirkung*, München, Beck, 1992, 26.

ha olyanok akarunk 's törekedünk lenni, a' millyennek lehattunk valaha, mig el-nem romlottunk" (191). A nagybátyja is úgy gondolja, hogy az eredendő egyiségtől elidegenedett emberiség az emberség követelményei ellen vét („mióta a régi együgyű élet nemét erre a városi s nagyobb társaságokban való élet módjára cseréltük, azóta tulajdon természetünket láttatunk levetkezni, és a társaságnak, mely az egymáson való segítség végett állítatott fel, éppen eredeti valósága és állatja ellen vétkezünk mindnyájan és közönségesen" [229]). A könyvtár felajánlásának gesztusa, ezen belül is az olvasásra kijelölt történetek segíthetnék a főhőst a nagybácsi szerint az elérni vágyott ideál megvalósulásában. Pálóczi Horváth regényének látens könyvkritikája, ami a tudós főhős elbukásában, illetve a történet mesélésének gesztusában nyilvánul meg, így módon egybecseng azzal a (néhány évvel később) Versegghynél olvasható gondolat-tal, amely szerint a tudomány önmagában elégtelen, valódi emberséget csak a „nem-tudományos” munkák révén érhetjük el, „mellyek akár a' köz népnek, akár a' magosabb rendűeknek morális oktatására vagy mulatságos nemesítésére íratni szoktak (...) egyenesen és csak egyedül arravalók, hogy az emberi szívet a' felsekentett emberséges érzeményeknek és indulatoknak segedelmével megszeliítsék, megnesemítsék, 's a' humanitásnak boldogító garádiccsaira felvezérellyék”.³⁷

A főhős (tudományos) könyveken alapuló személyiségének tragédiája abban áll, hogy nem jól használja a ráhagyott könyvtárat, mivel a történeteket nem képes felhasználni személyiségének formálására; csak a tudományoknak él; amikor cselekedni kell, rosszul (vagy az ideálnak nem megfelelő szándékkal) cselekszik. Hiába gyógyul meg tehát, hiába él kiegyensúlyozott életet, ez csak a tudományos diskurzus könyvbeliségének logikáján alapuló mediatizált kapcsolatokon keresztül teheti meg. Amint kilép a számára otthonosan elrendezett könyvtárból, ismételten nyilvánvalóvá válik számára a kétféle éthosz közötti feloldhatatlan ellentét. Minden összeomlik.

37 VERSEGHY Ferenc, *A' Filozófiának Talpigazságira épített felelet*, Buda, 1818, 184.